

## A d a t o k   B e t h l e n   G á b o r

### gyulafehérvári academicum collegiumának előtörténetéhez

Ennek a kitűnő intézetnek a multja sokáig alig volt tisztázott, különösen a kezdeti évekről egy-két tanár nevén kívül nem nagyon tudtunk többet. Nem ismertük a magot sem, amelyből kifejlődött, sőt az erő is egészen ismeretlen volt, amely a fejlődés útján elindította. Hiszen az elégtelen adatok csak annyit árultak el, hogy volt egy nagyszerű fejedelem, aki külföldi jeles tudósokkal ékes akadémiát óhajtott létesíteni s - az eddigi ismeretek szerint - az ő halála körüli időre meg is érkezett az európai hírnű tudós főprofesszor és két társa, akik azután valóban nagy értéket jelentettek a szervezkedés nehézségével küzdő tanintézetnek. Ismeretes volt még az is, hogy hét évvel korábban a jeles fejedelem - talán kísérletképpen - az akkori német világ legnagyobb költőjét és két másik külsőországokbeli férfiut szerződtetett ide tanáruul, mindhármojuknak azonban egy esztendő leforgása alatt már nyomuk sem maradt Erdélyben.

Mi történt azután Alstedék bejövételéig, legfőképpen pedig mi volt itt Opitzék megérkezése előtt? E kérdésekre az alábbi, bárha eléggé sovány adatokkal kísérelünk meg reá világítani. Természetes, hogy egyelőre nem szólunk a még homályosabb rég-multról; csupán csak az 1620-as évekből felbukkanó jelenségeket összegezzük.

Bethlen Gábor fejedelemnek micsoda anyagi és különösen szellemi nehézségeket kellett legyőznie, micsoda előítéletekkel és akadékoskodásokkal kellett megküzdenie, ma már mindennek egészen nyoma veszett, de hogy a szervezkedés még neki sem ment a legsimábban, bizonyítja az 1622 szeptember 29-től október 1-ig tartott

besztercei országgyűlésnek a judaizmus, vagyis a szombatosok ellen hozott első cikkelyének az az odavetett toldaléka, hogy az azok ellen való animadversióban is, az kik az academia felől per ludibrium ignominose szólottak, azon mód és processus observáltassék.<sup>1)</sup> Ez, a gunyolódásból fakadó gyalázkodás kifejezés sok minden olyant takarhat, amiről ma sejtelmünk is csak alig lehet! Ma ugyanis csak bizonyos pontokat látunk, amelyeknek összefüggésbe való hozása is csak valószínűleg lehetségre enged következtetni.

Elindulásunk utmutatójául Szenczi Molnár Albertnek 1624-ben Hanovában megjelent "Az Keresztyéni Religiora és igaz hitre való tanítás" című művének Bethlenhez intézett ajánlását választjuk. E szerint: hogy Felsd az isteni tiszteletnek megtartását és jobbítását szive szerint kívánja, bizonyosága annak az fejérvári gymnasium építése és öregbitése, az fejedelmi bibliothecának gyűjtése és az Németországbeli academiakból is tudós embereknek oda hivatala.<sup>2)</sup>

Ismeretes, hogy Bethlen az akadémiát eleintén nem is Fehérvárra tervezte. Ennek első nyomát már uralkodásának kezdő éveiben: 1617 április 28-án kelt adománylevelében látjuk: ebben ugyanis a Báthori Gábortól a kolozsvári református egyház és iskola céljára rendelt dézsmanegyedet és a kolozsvári harmincadból adományozott 300.- forintnyi évenkénti járandóságot megerősítette. E jótéteményét a következő szavakkal vezeti be: Miután a fejedelem látja, hogy kedves hazája és országa, Erdély már néhány év leforgása óta a hadak vészes hullámaiktól ezerféleképpen levén csapdosva és ki pusztitva, nemcsak bölcs férfiakban, de közepes tudósokban is rendkívül szűkölködik, kötelességének ismerte, hogy hirneves Kolozsvár városában fejedelmileg segélyezett ifjaknak tudományokban való előmenetelére és hasznára s az egyedül igaz vallásnak mintegy koronájául legelső alkalommal Akadémia állításáról gondoskodjék.<sup>3)</sup>

Ezeknek, a határozottan Kolozsvárra utaló soroknak ellenére mégis itt jóformán semmiféle előkészületet nem vehetünk észre,

---

1) EOE VIII. 108.

2) Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert naplója. Bp, 1898. 83.

3) Jakab: Kolozsvár. II. 564.

ellenben minden adatunk már Fehérvár felé irányítja figyelmünket. Ennek okául nemcsak azt a helyzetet állíthatjuk oda, hogy Kolozsvárt ekkor megfelelő épület nem állott rendelkezésre, mert hiszen a Báthori Istvántól létesített jezsuita akadémia épületének még a nyoma is eltakarítottatott a föld színéről, hanem nyomkereső gondolatunkat belekapcsolhatjuk az előbb idézett 1622. esztendei beszercei törvénycikkbe. Ez ugyanis eredetileg a szombatosok ellen hozott, mivelhogy ez nem lévén bevett vallás, védőpaizsképpen az unitárizmust választotta, meggyűjtván a bajt ennek, a Báthoriaktól már amugyis üldözőbe vett, pártfogója vesztett egyháznak, amelynek most már egyetlen erőssége a majdnem egészen unitárius vallásu Kolozsvárnak az eddigi uralkodóktól elismert kiváltságos helyzete és a polgárság egységes magatartása volt. Nagyon hihetőnek tartom, hogy Kolozsvár vezetősége minden erejével összefogott, hogy a kilátásba helyezett akadémiának e városba történendő létesítését meggátolja. Hiszen egy országosan fenntartott kolozsvári kálvinista akadémia az itteni unitárizmusnak rövidesen való felszámolásához vezetett volna. Tehát ezekre célozhat a "per ludibrium ignominose szólas" miatti erélyes rendszabály kilátásba helyezése. Azonban ez sem használt: minden ilyes szándék megtörtött a polgárság ellenállásán, Bethlen, bárha országalkotó politikájához nélkülözhetetlenek tartotta a tanult nemzedékek mielőbbi felnevelését, nem volt az az uralkodó, aki a fennálló törvényekkel és kiváltságokkal szemben elyezte volna magát. Ezért bár tervéről még további egynehány évig sem mondott le, azonban az akadémia létesítéséhez vezető előkészületeket ezután már csak Fehérvárott volt kénytelen megtenni.

Kolozsvár város egykori sáfárpolgárainak számadáskönyveiméretetlenül sok becses adatot tartalmaznak, amelyek valóban nagy részben tulnőnek a helytörténet keretein. Különösen értékes azoknak a kiadási tételeknek a részletezése, amelyek a fejedelemmel, illetőleg az államkincstárral való elszámolás tárgyát képezték. Minket leginkább a fejedelmi parancslevéllel utazókkal kapcsolatos kiadások érdekelnek. Ezek közül jegyeztük ki az alábbi tételeket.

1620. szeptember 25-én Juta az Fejeruari haromsagos mester 5. mag(ával). Locumt(ene)ns zolgajual eo na(gysá)ga hát loan Keonjuekert. 26.-án is itt van az haromsagos mester s ekkor maga,

kisérete és lovai ellátására cipót, tyukot, hust, bort és zabot utalt ki a sáfár.

A fejedelem távollétében tehát az országos dolgokban a bátyja rendelkezett. Ő küldötte ide is a fehérvári schola mesterét, hogy bizonyosan a fejedelem által megvásároltatott könyveket a megszervezendő nagykönyvtár számára haza szállítsa.

Tizenegy hónapra ezután a következő feljegyzés ötlík a szemünkbe. Az ebben megnevezett mester netalántán azonos az előbbi adatban jelentkezettel, minthogy az időbeli távolság mindössze is csekély.

1621 augusztus 24.-én Juta Jacobus Germanus az Fejervári Mester. 3. mag(ával):Megien oda fel K(egyvelmes) V(runk)g(δ)f(elség)e salus Conductuss(áv)al, B(író) V(ram) h(agyásából) attam nekj Kenjerre den 3., haro[m] font hust den. 4 1/2. Egy ejtel bort.lo. Penzest. fl. - /. lo.; ezután

augusztus 25.-én Megis it Mulatua[n] az Fejervari mester, B. V. h. attam etere es itara valot. tt. fl. - /.12.;

ugyanezen a napon Az Fejervari Mesternek Vaczorarajs atta[m] B. V. h. Harom font Peczenjet 1 den. 1 1/2 - fl.- /. 4 1/2. -Kenjerre den. 3. - Egi ejtel borra den lo.;

augusztus 26.-én Megis it mulatua[n] Jacóbo az Fejervári Mester 3. mag(ával)B. V.h. attam nekj Kenjeret den. 3., husrais den. 3., Egy ejtel borra fl.- /.8.; végül is

augusztus 27.-én Keohalmj Janos Negy loan zekere[n] vizi az Fejervári mestert (fejedelem-)azzonjunk eo f(elsége) es G(uberna-tor) eo N(agysága) Paranczolua[n]. B.V.h. Varadig,atta[m] 4 lotol fl. 6. /.-<sup>4)</sup>

Ebben az adatcsoporthoz tehát megtaláltuk német Jakab /Jacobus Germanus/ fehérvári iskolamestert, aki - mivel Bethlen Gábor II. Ferdinánd elleni hadjárata miatt Erdélytől távol vala - a fejedelemasszony és Bethlen István kormányzó parancslevelével 1621 augusztus 27.-én Németországba /oda fel/ utba indult. Erről a német Jakabról még azt is megállapíthatjuk, hogy valóban németországi német vala, minthogy a nemzetiségi névvel való megjelölés a múlt időkben mindég a földrajzi egységek /országok/ alapján történt. Kimenetelének célja ismeretlen: lehet az intézetnek ujab

---

4) Sáfár 1621. számadó Regestoma.94. 85. 86. 165. és 1620. 70.

tanárokkal való gyarapítása is, de lehet, hogy Fehérvárról végleges megválása volt. Leglényegesebb jelenség azonban az a körülmény, hogy ő még csak mester-nek és nem professzornak mondatott. E megjelölésben ugyanis nem lehet tévedés, először is, mivel Széchi Seres István sáfár ötször írta le a "mester" szót, másodszor pedig, mivel a fejedelmi parancslevél /Salus conductus/ föltételénél megfordult a sáfár, vagy legalább is a rendelkezést kiadó főbíró kezében, amelyben az illetékes személy azonosságának kétségtelen adatokkal kellett megnevezve lennie.

Már ebből az egy adatból is látszik, hogy a fejedelemnek bár egészen korai terve volt a régi gyökerű, de csak gimnázialis iskolai mértékű fehérvári schola tanári állásait külső országokból tudós férfiakkal betölteni s ezáltal annak színvonalát az eddiginél magasabbra emelni, eleintén azonban aligha gondolt az akadémiai fokozatra való fejlesztésre, hanem csak egy kiváló iskola megalkotására. Erre a legtisztábban reá világít Jacobus Germanus hivatali tisztségének megnevezése.

A nikolsburgi békének 1621 december 31.-én történt megkötése és a feltételeknek végrehajtása után a hadjáratban dicsőségesen küzdött sereggel a fejedelem sietve igyekezett hazafelé, hogy az 1622 május 1-re Kolozsvárra hirdetett országgyűlésen részt vehessen. Bevonulása - Segesvári krónikája szerint - május 6.-án történt.<sup>5)</sup> Kiséretében a Habsburgok feletti győzelmet ünneplő jägendorfi herceg, továbbá a salendorfi gróf, aki Opuliának és Ratisbónának gubernatora; rajtuk kívül gróf Thurn Mátyás, a II. Ferdinánd ellen támadt cseh felkelők vezére, azután báró Hofkirchen, valamint Lorinbergi Alexander Lucius velencei követ, meg a lengyel király követei, nemkülönben a török Ali aga, ugyanigy a havaseli idősebb és ifjabb vajda volt jelen. A hazai főemberek részben Bethlen Gábor kíséretét képezték, részben pedig az országgyűlésen résztvett rendek közé voltak hivatalosak, így maga Bethlen István ö nagysága, a fejedelmet helyettesítő kormányzó, azután az ő idősebb fia: ifjabb Bethlen István, továbbá Alagi Menyhárt ö nagysága, Károli Mihály ö nagysága, a fejedelemasszony bátyja, Nyári István főhopmester, Kamuti Parkas, a gubernator locumtenense, Kornis Zsigmond bihari főispán, Mikó Ferenc, Csik, Gyergyó és Kászón szé-

5) ETA. IV. 191. és Sáfár 1622. 78.

kek főkapitánya, Geréb András szamosujvári kapitány, Petneházi István generális, Bornemisza Tamás, Basa Tamás, Vesselényi Pál, Keserői Dajka János püspök, Milotai István udvari főpap, Galeji Katona István tábori pap, Czimer Iró Pál fejedelmi exactor, Forró Pál fejedelmi historicus és mások, a városok részéről pedig a székely királybíró, a brassai, a segesvári, a besztercei, a medgyesi, a szászsebesi, a debreceni, a váradi, a tordai, a dési, a kolozsvári bírák.<sup>6)</sup>

Ez a diszes, nagy környezet volt hivatva országosan megünnepegni azt a békét, amelynek előhíreről 1622 január 16.-án már is így emlékezett meg a városi sáfárpolgár: Az Eorrendetes bekességnek híret hogy bizonyosan meg hozak, kiért (a tanácsbeliek) eo ke-(gyel)mek Istennek halakat adua[n] és eoreomet leotetue[n], kelle-tet B(író) V(ram) es Tanaczjbeli vrajnek hagiasabol kezittetne[m] egy Ebedet.<sup>7)</sup>

Annak ellenére, hogy a fejedelemasszony május 5.-én már halálos betegen érkezett a városba, sőt 13-án meg is halt, 24.-én pedig el is szállították Fehérvárra,<sup>8)</sup> az országgyűlés sorrendjét a rendeknek mégis csak meg kellett tartaniuk. Ennek azután egyik pontja különösen érdekli a hazai tudományos nevelést. Ugyanis bizonyosan a Ferdinánd feletti győzelem s a megkötött békében elért eredmények emlékeztére a fejedelem még 1617. évi ígéretének megvalósítására egy olyan törvényjavaslatot készítettett, amellyel az ország közmiveltségét és az ifjak tudományos kiképzését szándékozta szolgálni. Régóta forgatta a fejében ezt a tervet, mert az ehhez fűződő előkészületeket látszik igazolni az a helyzet, amelyről előbb már említést tettünk, hogy a fehérvári scholában már az 1622. előtti időben is külső országokbeli mestert, avagy mestereket /?/ alkalmazott oktatóul. Ő, akinek iskolai képzettsége eléggé korlátolt mértékű volt, az élet különböző adottságai közötti forgása közben reá eszmélt, hogy a nemzetnek csak kiművelta gyu fiai találhatják meg a helyes utat mind a bel-, mind pedig a külpolitika fortélyos változásaiban. Az elérendő célhoz tehát legbiztosabban az iskolán keresztül lehet eljutni. Bethlen az iskola-

---

6) Sáfár 1622. 59. 63. 93. 97. 107. 110. 111.

7) I. h. 1622. 242.

8) ETA. IV. 191.

tipusok közül eleintén a Báthori Istvántól alapított kolozsvári középiskolával összekötött akadémiát látta maga előtt mintaképül, ezért tehát valószínűleg Keserői Dajka János püspökkel és Milotai Nyilas István udvari főpappal, a volt tiszántuli püspökkel, történt előzetes megbeszélés után bizonyosan Kovacsóczi István kancellár fogalmazásában előterjesztést készítettett. Föltétlenül ennek a Kovacsóczinak, a Báthori Istvánkori kancellár fiának, kellett a gondolatadónak lennie, hogy a létesítendő iskola a régi, elpusztult intézet mintájára és helyére: Kolozsvárra állíttassék fel.<sup>9)</sup> Ő ugyanis katolikus vallású lévén, ezért tehát jól ismerte a jezsuiták egykori iskolájának kiválóságát s ajánlhatta a mintaképet az elfogulatlanul bíráló fejedelemnek. Ennek bizonyosságául állítsuk ide Bethlen nézetét a tőle tervezett iskolatípusról, amelyről a többek között azt vallotta, hogy abban ne magyar iskolákban való hitván szokás szerint tanítsanak, hanem more Jesuitarum exerceálja a gyermek magát az oratio csinálásában.<sup>10)</sup>

Kovacsóczi gondolatadó szerepe mellé csatlakozott az egyházának intézményei számára zavartalanul biztos helyet kereső Gyöngyösi Kiséri András kolozsvári első papnak bizonyosan nem egyszeri előterjesztése is, amely az unitáriusoknak nem éppen méltányos módon megzavart óvári klastromköre helyett a reformátusok számára is önálló elhelyezkedési lehetőséget sürgetett.

A rendektől elfogadott határozatot azután az országgyűlés VI. törvénycikkében így örökitették meg:

"Communibus votis et suffragiis végezték az statusok, hogy Kolozsváratt a régi pápisták pusztá klastrom helyén építtessék egy academia, melyben ő felsége bizonyos főprofessorokat constituálván, azoknak bizonyos és örökké megállandó proventusokról is kegyelmesen disponáljon.

Nem tagadhatjuk, kegyelmes urunk, hanem magunk szemeivel is eléggé látjuk az tudós embereknek, kik hazánknak sok fő dolgaiban hasznosan szolgálnak, ez elmúlt időkben forgott sok disturbiumokban mely igen elfogytanak közülünk, ki miatt, ha gondviselés reá nem léssen, rövid időn országunk és maradékink is veszedelmesebb állapotra juthatnak, nem lévén támaszok. kik az gondviselésben mindnyájunknak succedáljanak. Felségednek arról való kegyelmes dispositióját igen dicsérjük és jovaljuk, holt Felséged ebbeli fogatkozásainkat restaurálni akarván, egy

9) Herepei J.: A kolozsvári farkas-utcai templom 1638-47. évi felépítése. /Kézirat./

10) Idézi Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Bp, 1929. 197.

közönséges académiának építéséről gondoskodott, holott pedig az académiának állapotja, kegyelmes urunk, csendességes, nyugodalmas és békeséges helyet kívánjon, ez mi szegény hazánk pedig gyakorta véletlenül oly motusokat szenved, hogy az miatt nem csak az academia, de egyéb helyek és állapotok is megháborodhatnak és változhatnak:

Kellett oly közönséges és illendő helyről gondoskodnunk, az ki mind securitással, mind állapattal, hellyel arra alkalmas lehessen. Tetszett azért, kegyelmes urunk, egész országul, hogy az académiának erigálása ebben az helyben Kolosvár városában legyen az pápistáktól biratott pusztá klostromhelyen, mely mostan vacál, és a nélkül is pusztában áll. Ilyen conditióval és örökké állandó végzéssel, hogy Isten Felségedet reá segítvén, ennek építésére és helyben állatására, tudós emberekkel, professorokkal annak módja szerint megrakván és ugyan felruházván, és ültöztetvén, azoktól semminemű időben, semmi okon, semmi változásokban, se ezután következő fejedelmektől se egyéb rendektől soha el ne vétessék, el ne abalienaltassék, hozzá rendelt minden proventusokkal egyetemben, hanem ezen mostani rendelésünkben álljon és maradjon, mely mostani erővel való közönséges deliberationkat egész országul perpetuum statutumnak mondunk lenni *communi ore et suffragio*.<sup>11)</sup>

Ez az ártikulus tehát csak betetőzése volt a fejedelem elhatározásának, valamint a korábbi előkészületeknek. Ugyanis a nikolsburgi béke pontjai szerint - az országos érdekű határozatokon kívül - Bethlen a magyar királyságról való lemondásáért mintegy kárpótlásul a német-római hercegi címmel együtt a sziléziai Opeln és Ratibor hercegségeket nyerte II. Ferdinándtól. Ennek következtében közelebbi összeköttetésbe került János Keresztély felsősziléziai lignitzi és briegi herceggel, akitől azután tudós férfiakat kért az általa létesítendő akadémia tanáraiul. János Keresztély ajánlatára jött be tehát 1622 május-junius hónapok valamelyikében Opitz Márton.<sup>12)</sup> Valószínű, hogy éppen a kolozsvári országgyűlés, illetőleg a fejedelemasszony halála, vagy a temetési előkészületek idején érkezett s ezért a sok jövő-menő közül a kolozsvári sáfár nem választotta ki az ő nevét, hogy külön is megjegyezze. Idejekorán történt érkezésére reá mutat az a körülmény is, hogy Károlyi Zsuzsánnának 1622 július 1.-én Fehérvárott tartott temetésére egy beszédet s egy verset is írt latin nyelven, ami azután 1624-ben nyomtatásban is megjelent.<sup>13)</sup>

11) EOE. VIII. 96-97.

12) Hermann Antal: Opitz Márton Erdélyben. Bp, 1876. 7. 14-16. Komor Ilona: Tanulmányok a XVII. szdi magyar-német kulturális érintkezések köréből (Filológiai Közöny. 1955:535.)

13) Exequiarum caeremonialium. II. rész. Gy.-fehérvár, 1624. 153.

Nem sokkal ezután Alvinczi Péter, a kassai magyar pap, jelentette a fejedelemnek, hogy ismét érkezett hozzá két külső országbéli tudós. Erre Bethlen 1622 augusztus 21.-én keltezett levelében utasította kassai prefektusát, hogy a tudósokat indítsa Erdélybe Fehérvárra s egyuttal Alvinczit is kérte, hogy "legyen szorgalmatos gondviseléssel maga is beküldésükkel".<sup>14)</sup> E tudósok további nyomát a kolozsvári sáfárpolgár 1622 augusztus 29-i számadásában találtam meg. E szerint ugyanis Jutanak Varad feleol Nemmet Professorok, mellieket Vrunck hiuat Fejeruarra az Academianak epulettire, hoztak eeket ket zekere[n]l Varadrol, B(író) V(ram) h(agyásából) attam nekik hust. lib. 8. - den. 12. - Czipot. den. 20., - bort 3 ejtelt 8 penzest. tt. fl. - den. 24. A megkeresett kulcsszám segítségével megállapítható, hogy a sáfár nyolc személy ételéről-italáról gondoskodott, azonban nem nevezi meg, hogy mennyi közülök a professzorok és mennyi a kísérők (jobbára diákok, külső országbéli tanítványok) száma. Ezen kívül még ugyanezen a napon feljegyezte Pulacher István sáfárpolgár, hogy Az Nemet professorok ala, mellieket Vrunck az Academjanak Epuletire hiuatott, Varadrol (mint megelőző jármű- és lóváltóállomásról jövet) Vitte (a kirendelt fuvaros 6 lóval) Enjedig (mint következő állomásig.)<sup>15)</sup> E számadási tételek tehát határozottan megnevezik, hogy a most érkezettek professzorok (és nem mesterek, mint a megelőző évbeli Jacobus Germanus!), de tudtunkra adják azt is, hogy az Akadémiának épületire, vagyis (a most létesülő) akadémia fejlesztésére hívta meg őket a fejedelem. Igen, ám, de az 1622. évi VI. t. c. az akadémia felállítását Kolozsvárra állapította meg, ennek ellenére még itt jóformán alig van nyoma az annak létesítésére teendő előkészületeknek! Ennek a helyzetnek azonban - az elől már részletezett indokon kívül - nagyon egyszerű a magyarázata. Bethlen ugyanis ezt az intézetet a farkas-utcai földig lerontott jezsuita iskola és rendház, valamint a csupasz falakkal felmeredő templom helyére szándékozta felépíttetni, ennek a munkának azonban éveket kellett volna igénybe vennie, ellenben máris itt vannak a meghívott professzorok és sehol sincsen méltó hely, ahová beállíthatók

14) Imre Sándor: Alvinczi Péter kassai magyar pap élete. (Hmv-hely, 1898, 89.

15) Sáfár. 1622. 64. 103.

lennének az akadémiai auditoriumok (tantermek), a megnövekedő számú tanulók és diákok számára a kamarák (lakószobák) s a professzorok részére külön telken álló lakóházak, minthogy az óvárbeli kis iskola (vagyis a reformátusok scholaháza) magánházból alakított át s ezért, bizony, máris eléggé szűk és alkalmatlan vala. Hirtelenében tehát nem is lehetett más választás, minthogy az akadémia terve a fehérvári várban lévő régi iskolaházzal kapcsolatosan valósíttassék meg, ez ugyanis az egyházi javaknak 1566. évi lefoglalása előtt amugyis klastrom lévén, ezért sokkal könnyebben volt a megnövekedett iskola céljaira kibővíthető. Ehhez járult hozzá az a körülmény is, hogy a fejedelmi székhelyen mind az uralkodó, mind pedig a püspök szeme előtt lévén, könnyebben vi-  
gyázhattak reája és gondoskodhattak annak lelki és anyagi szükségleteiről. Ezért tehát ez is hozzájárult az akadémia Kolozsvárt tervezett létesítésének elmaradásához.

A felsősziléziai bunzlai születésű Opitz Márton 26 éves korában lett a fehérvári akadémiának legelső professzora, a filozófiának és a széptudományoknak tanára. Ő a maga korának valóban nevezetes embere, aki kortársaitól "a német költészet atyja"-nak neveztetett, s a frankfurti és a heidelbergi egyetemeken kitűnően képzett tudós humanista vala.<sup>16)</sup> Ő, a korlátlan uralmu (abszolutisztikus) uralkodók udvarában formálódván, nem tudott beilleszkedni a más szellemi beállítottságú magyarok társaságába, ezért azután egy esztendei erdélyi tartózkodás után - a honvágytól hajtva - véglegesen el is távozott innen. Erdélyi emlékei közül a Károlyi Zsuzsánna felett tartott latin nyelvű gyászbeszéde,<sup>16a)</sup> s egy gyászverse, valamint egy alalnáról írott költeménye maradt reánk nyomtatásban. Nemkülönben ismerjük még Bethlenhez intézett két és Bojti Veres Gáspár eljegyzésekor írott egy versét. Fehérváron archaeológiai és klasszika-filológiai tárgyu előadásokat tartott, legtüzetesebben pedig Horatiussal foglalkozott. Iskolai elfoglaltsá-

---

16) Scherr János: A világirodalom története. II. 266-67. - Marczali Henrik: Az ujkor története. Bp. 1884. II. 308-322.

16a) Exequiarvm Coeremonialium. Alba Julia, 1624. I. rész. 153. "Dn. Martinus Opicius Silesius Poeta Laureatus Caes. et oratoriae. Professor doctissimus."

gán kívül Erdély római kori emlékei után kutatott, sajnos, azonban ilyen irányu gyűjtése kéziratban maradván, elveszett, pedig Bethlen is nagyon értékelte s mikor évek múltával ismét hívta viszsza, arra buzdította, hogy folytassa tovább "historia Daciae antiqua cum moderno eius statu" munkáját.<sup>16b)</sup> Az Opitzra vonatkozó adatok után kutatva, a Stübel János Jakab által 1706-ban Lipcsében kiadott Buchner Ágostonnak /sz.1591 Drezda + 1661 Wittenberg/ az ékesesszólás wittenbergi professzorának, költőnek és szónoknak - levelezésében néhány fontos adatot találunk. E könyvnek egyik, címlap nélküli példányára a debreceni református nagykönyvtárban találtam rájá, amelyben a többek között egy levél van közölve, amit "Viro Clariss. Martino Opitio S. P." Fehérvárra történt érkezése után alig két hónap múlva: 1622 szeptemberében, Wittenbergából intézett. Ebben "De Tartaro (agnoscis Medicorum nostrorum vocabulum) Ungarico, ut memor sis, etiam atque etiam te rogo." Opitznak mi lehetett erre a válasza? nem tudjuk. De későbbben, Fehérvár elhagyása és Bethlennek visszahívó levele után, 1626 június 17-én ugyancsak Wittenbergben kelt Buchner másik levele, amely ismét csak Erdéllyel kapcsolatosan inti barátját... "De itinere tuo Dacico iterum te moneo, ut caute illud suscipias, et cum accuratissima cura tuae salutis. Nam ut tu parum cures, quid de te futurum sit: cogitare tamen debes, et sedulo tecum expendere, quid de te patria communis sibi exspectet, Cujus certe maxime interest, te quam diutissime superesse. Profecto ego pro te omnia etiam tuta timeo. Nam ut nosti, maximo amore maximus semper metus junctus est. Itaque te, per quicquid tibi sanctum ac carum est, oro, quaesoque, ut tui rationem habeas, et manes potius, si quid timendum fuerit, quam incertis periculorum te committas. Pereat omnis Dacia, modo Opitius noster nobis superet. Haec te, Frater nunc scribere placuit, quae boni consules. Nam et parum polita sunt, et citra omnem curam illita potius chartae, quam inscripta. Ego adhuc unum te rogo, ut sive eas in Daciam, sive domi tuae maneas, Buchnerum tuum constanter amare pergas. Raptim Wittenb. ad. d. 17. Junii. Anno 1626."

Harmadik levelét 1630 január 6-án ugyancsak Luther városában

---

16b) Komor Ilona. 1955: 539. 542.

irta. Ebben hasonlóképpen találunk valamelyes magyar vonatkozást: ...*"Tartarum Hungaricum nullum vidi hactenus. Itaque iterum ne quid offendero, vello aurem. Juva, quaeso, amici valetudinem, qui tibi in nulla unquam re deerit, qua tibi se commendare posse intelliget."*<sup>17)</sup>

Ezeket az idézeteket összevetve, azt sejtjük, mintha nemcsak Opitz honvágya, de talán a wittenbergieknek a heidelbergi szellemmel szemben, amely Fehérvárott a két protestáns vallás megegyezését munkálta, térítette haza a kiváló férfit, hanem Erdélybe való visszajöttét is megakadályozta. Emellett a harmadik levéltörvényt igazában csak akkor érthetnénk meg, ha ismernők magának Opitznak Buchnerhez intézett megelőző sorait is. Mégis az képzelhető, hogy Bethlen ismét tapogatózott Opitznál, vajjon nem lenne-e hajlandó visszatérni Fehérvárra, avagy Kolozsvárra, ahol már Szenczi Molnár Albert is megállapodott? Csakhogy a fejedelem időközben meghalt s ezért szóba sem kerülhetett a kérdés, hogy ez a humanista író és tudós egy takarékosabb és általa inkább csak katonának ismert uralkodó környezetében keressen újabb elhelyezkedést.

Az Opitzzal együtt, illetőleg közvetlenül utána, vagyis 1622 augusztus 29-én érkezett többi német professzor közül az egyiknek Kopisch Jakabbal kellett azonosnak lennie, akihez *"Ad Jacobum Copium"* címmel maga Opitz írt egy tizenkét soros latin verset. Őröla mindössze annyit tudunk, hogy jövétele után ő is csakhamar visszatért hazájába.<sup>18)</sup> A másik professzor Pauli Frigyes volt; az ő erdélyi tartózkodása is bizonyosan csak rövid lélegzetű lehetett.

Valószínű, hogy nemcsak Opitz, hanem a másik két professzor is János Keresztély herceg ajánlatára fogadta el a felkínált tanári katedrát s hihető, hogy nemcsak a herceg, hanem Bethlen követé: Magdeburgi Jakab is mindent elkövetett, hogy a lehető legjelesebb professzorok jöjjenek le Erdélybe, az új protestáns főiskola felvirágoztatására.

---

17) Jöcher, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. Leipzig, 1750. I. 1450. IV, 905.

Buchneri Aug.: *Epistolae*. Leipzig, 1706. 2, 4-5, 10.

18) Hermann Antal i.m. 14, ProtSzle 1903: 325, 397. Váró Ferenc: Bethlen Gábor kollégiuma. Nagyenyed, 1903. 39.

A fejedelemnek minden esetre nagy csalódást okozhatott, hogy az idegen tanárok nem láttak feladatot a magasabb tudományok művelésére váró magyarság akadémiajának megszervezésében. Pedig Bethlen mindent elkövetett, hogy az iskola a kor magasabb színvonalának is minél jobban megfeleljen. Későbbi adatokból világosan látjuk, hogy a professzorokat olyan kitűnően fizette, mint amilyen járandósága még a püspöknek sem volt, a klasszisokat oktató akadémikus mestereknek is jóval nagyobb javadalmazást rendelt, mint amilyen más scholabeli kartársaiknak jutott. Ezeken kívül vigyázott arra is, hogy a tanulócsereg válogatott, értékes diákokból alakuljon. Ő maga is nagy számu (40) szegény sorsu ifjut ingyen taníttatott és számukra ösztöndíjat állapított meg, ezenkívül tanulmányi felkeltésének célját szolgálta azzal az adománylevelével, amellyel a bevett vallások mindenkor papjainak leszármazottait megnevesítette s a közterhek viselése alól mentesítette. Továbbá szívesen fogadta, ha a főurak, nemesek és egyéb főemberek is fiaikat továbbtaníttatták s a szegény tanulók számára ők is létesítettek alapítványokat. A tanulás sikerének előmozdítását szolgálta a könyvtár megszervezése is. Szalárdi szerint: "Bibliothecát, külön-külön tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala ugyanazon collegium szükségére, a mellynek is megszerzése sok ezer tallerokba kerülhetett."<sup>19)</sup> Ennek alapítása különben már az akadémia megszervezésekor megtörtént, ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a nikolsburgi béke megkötése után hazafelé tartó Bethlen Gábor már ekkor is nagy mennyiségű könyvet hozott magával e könyvtár számára. Erről ugyancsak a kolozsvári sáfár emlékezett meg, feljegyezvén, hogy 1622 június 10-én "Eo felsége az mjnemu keonjueket itt hagiót uolt, kudue[n] erette 3 Caluinista Mestert, hogi Fejeruarra vigiek. attak alajok" (10 ökröt Tordáig.)<sup>20)</sup> E könyveknek tehát az iskolához való tartozóságát bizonyítja, hogy a fejedelem iskolamestereket küldött érettük, be-

---

19) Szalárdi 33, 49.

20) Sáfár 1622. 95.

cses voltakat az jelzi, hogy nem egy, de három, nem katona, hanem tanár volt a kiküldött, nagy mennyiségükre pedig az világít rá, hogy két szekérhez tíz ökör kellett az elszállításukra. E könyveket a fejedelem felsőmagyarországi táborozásának bizonyosan utolsó hónapjaiban vásároltatta össze a külső országokbeli egyetemi városok bibliopóláitól. Megbizottainak nevét nem ismerjük, de akárkik is lettek légyen, nagyon valószínű, hogy a megszerzendő könyvek kész jegyzéke alapján történt a vásárlás. E könyvjegyzékeket azután a fejedelem tekintélyes tudós papjai állíthatták össze, akik Bethlen hívására gyakran megfordultak táborában. (Keserői püspök, Milotai főprédikátor, Alvinczi kassai pap, Geleji tábori pap.)<sup>21)</sup>

Az akadémia építéséhez tartozott a jól felszerelt könyvnyomtató műhely létesítése is. Hasonlóképpen a kolozsvári forrástól betűzzük ki, hogy a professzorok érkezése után néhány hónap múlva, már 1622 november 3-án "Vrunk eő F(elsége) hozat onna[n] fellyül egy Typographust, Typographiayawal es feleségewel, S (alus) con(ductusa) lewen," (gazdalkodtak számukra étellel és itallal). A következő napon azután "Az mely Typographust eő fel(sége hozat, adatott B(iró) V(ram) maga es Typographiaya ala, eo fel(sége Parancsolatára) három zekerett alaya Tordaigh."<sup>22)</sup> Ezt a nyomdászt is hihetőleg János Keresztély lignitzi és briegi harceg kerestette és küldötte Bethlennek, hiszen az 1629. év utolsó negyedében névszerint először jelentkezett nyomdavezető Jacobus E. Lignicensis neve<sup>23)</sup> maga is Sziléziába vezet. Ő azután Fehérváron "Fejedelem Vrunk Konyvniomtato es Compactora" is volt.<sup>24)</sup>

Alig hihető, hogy a nagy lelkesedéssel és gondossággal megszervezett akadémia működését - a professzorok eltávozása után - Bethlen egy pillanatra is elaludni hagyta volna. Valószínű, hogy már akkor, amikor valamelyik professzor bejelentette távozási szándékát, a fejedelem - annak ellenére, hogy Ferdinánd ellen indított második hadjárata igénybe vette minden tetterejét - hala-

21) I. h. 1621. 11. 206; 1622, 20. 38. 93. 201. és Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Bp, 1887, 198.

22) Sáfár 1622. 162. 224.

23) RMK. I. 569.sz.

24) Herepei J.: Könyvészeti tanulmányok. 12.

déktalanul gondoskodott az utánpótlásról. Időközi adatom csupán egy megingatható értékű s egy kétségtelen erejű van, amely állítástomat megerősíti. Ugyanis 1624 augusztus 22-én azt jegyezte fel a kolozsvári sáfár, hogy Vrunck eo felsege "Nemet Papott uitet Huniadra Szaz Ferenc 4. eokren Portekastol," (fizettem a fuvarosnak) f. - //50.<sup>25)</sup> E "német pap" megjelölést értelmezhetnők úgy is, hogy az 1622. év januárjában Körmöcbánya környékéről betelepített bányászok prédikátora lett volna, amde annak Erdélyben létele 1624 augusztus 22-e előtti, s utáni időben is megállapítható, sőt - minthogy Körmöcbánya Magyarországon lévén - az innen betelepített bányászok papját semmi esetre sem mondhatták "német pap"-nak, mint ahogy valóban mindég is csak a "bányászok papjá"-nak említik. A felsorolt indokok következtében a fenti idézetben jelentkező pap, aki Bánffihunyad irányában portékástól együtt hagyta el az országot, feltételezhetőleg csakis valamelyik ismeretlen nevű fehérvári professzorral lehetett azonos, aki hasonlóképpen nem tudott itt meghonosodni. Ennél azonban sokkal biztosabb adat bukkan elő egy másik számadáskönyvben. tudniillik 1625 Die 17 May. "Az Varos hazanál szallot egj Nemet P(rae)dikator Johannes Schwarzenburgensis, Geöreögh Professor volt Fejerwarat, feleségeuel eggjút leuel[n], B(iró) V(ram) h(agyásából) Atta[m]" ebédre és vacsorára összesen 48 denárius értékű húst, cipőt és bort; május 20-án azután három lovas szekeren viszik Désig, vagyis az északkeleti Magyarországon keresztül vezető ut legközelebbi lóváltó állomásáig.<sup>26)</sup> Tehát itt reá találtunk egy eddigelé egészen ismeretlen professzorra: Schwarzenburgi Jánosra, aki bizonytalan ideig tartott fehérvári tanárkodása után 1625 május közepén hagyta oda az akadémia tanári székét. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy ő a görög nyelvnek, helyesebben szólva: a görög nyelvnek is, vagyis a filológiának volt a tanára, bizonyos ebből a körülményből, hogy mellőle a filozófiának s még inkább a teológiának sem hiányozhatott a professzora, minthogy éppen ezt tartották a tudományok tudományának s ezért iskoláknak csak ez adhatta meg az akadémiai jelleget.

Bethlen Péter, a fejedelem öccse, külső országokat járó útja közben 1628 február-márciusban Angliába is ellátogatott. Itt az

25) Sáfár 1624. 156.

26) I. h. 1625. 49. 208..

oxfordi és cambridgei főiskolákat is megtekintette. Kisérétének egyik tagja: Pálóczi Horváth János látva a tanulók nagy számát, a nagyszerű épületeket és könyvtárakat, így sóhajtott fel, hogy bár csak egy ilyen collegiumunk volna!<sup>27)</sup> E felsóhajítás mutatja, hogy a jó igyekezettel és sok költséggel fenntartott fehérvári kollégium, bizony, nem érte utól az angliai intézeteket, igaz ugyan, hogy az eddigi sok jövő-menő, állhatatlan idegen professzor miatt a hazai főiskola megszervezését igazában csak ezután sikerült Bethlennek és Rákóczinak végleges formába öntenie.

Ettől az időtől kezdve, egészen az 1629. esztendeig több idegen eredetű professzor jelenlétét nem ismerjük, meg kell azonban jegyeznünk, hogy az eddig is tapasztalt folytonos jövő-menés, egy helyben nem maradás a XVII. század első felében egyáltalában nem volt szokatlan jelenség. Így maga Opitz Márton is ezután is mind-egyre változtatva állomáshelyét, Erdélyből való eltávozása után nem is egészen három év multával már ismét azon gondolkozott, hogy visszatér Fehérvárra, oda, ahonnan azelőtt szívszakadva elvágott.<sup>28)</sup> Tehát az idegen professzorok megállandósulni nem akarásából éppen nem vonhatunk le semmi más következtetést, mint azt, hogy a hazájukból nagy távolságra jutott más anyanyelvű és más vérmérsékletű emberek nem nagyon akaróztak alkalmazkodni a más táj és környezet életlehetőségeihez. Amint a mi Szenczi Molnár Albertünkénél is tapasztalhatjuk ezt az örökös nyugtalanságot, azonképpen találjuk a régi századokban az anyagi javakkal egy helyhez nem kötött társadalmi rétegeknél, hogy egy-két szekérre felrakva legszükségesebb portékáikat, mentek tovább új feladatot, vagy legalább is új életlehetőséget keresni.

A professzorokhoz hasonlóan éppen olyan keveset tudunk az akadémia gimnáziumához három évi szolgálatra kirendelt akadémikus mesterekről. Hihető, hogy ezek nemcsak a négy felső klassziszban tanítottak, hanem olykor, amikor a professzorok száma az eltávozás miatt nem vala elegendő, közülök a kiválóbbak megbízást kaphattak, hogy a hiányzó tanerőt lektori minőségben pótolják. Az 1620-as években kétségtelenül fehérvári akadémikus mestert névsze-

---

27) Lukinich Imre: A Bethlen fiuk külföldi iskoláztatása 1619-1628. Nagyenyedi Album. Nagyenyed, 1926. 95.

28) Hermann A. i. m. 12.

rint megnevezve, csupán tizet találtam. Ugyanis Csulai György püspök fiatal koráról írja Bod Péter, hogy "Papságra Szenteltetett 1623-ik Eszt. Udvarhelyre; azon Esztendőben Esperestségre-is állítottatott azon Társaságban; annak előtte volt kevés ideig a' Fejérvári Oskolában Tanító, vagy a' mint most nevezik Professor-is"<sup>29)</sup> Csulairól különben még azt is tudjuk, hogy 1616 augusztus 3-án Debrecenben subscribálván, 1619 május 4-én iratkozott be a heidelbergi akadémia hallgatói közé,<sup>30)</sup> itt azután a vele egyszerre tanuló gróf Bethlen Istvánnal, a fejedelem unokaöccsével - mint apjának: a kormányzónak alumnusa - egyszerre indulhattak külső országokbeli bujdosásra. Látjuk, hogy 1620-ban is ugyanitt tanultak. Ennek bizonyossága, hogy Barcsai Zsigmond nevű rokonának és tanuló-társának nyomtatásban megjelent beszédecskéjét verssel üdvözölte, nemkülönben verset írt Mindszenti Imre hittanhallgatónak ugyancsak 1620 augusztus 24-én tartott vitatkozásához.<sup>31)</sup> Bárha ugyanennek az évnek a nyarán ifju Bethlen István - mivel a császári seregek Pfalzba betörték, preceptorával: Geleji Katona Istvánnal, a fehérvári scholának 1619 előtti mesterével, a későbbi püspökkel<sup>32)</sup> együtt hazatért, Csulai azonban - úgy látszik - még egy ideig künn maradt. Ugyanis Széchi Seres István kolozsvári sáfár számadáskönyvében 1621 július 12-én azt jegyezte fel, hogy "Erkezett onnet kunul G(ubernator) V(runk) 8 Naga alumnussa Giulia Georgj 3 mag(ával.) B. V. h. attam[?] neki kenjeret den. 3. hust den. 4 1/2 (értékűt,) Masfel ejtel borra fl. -/15."<sup>33)</sup> Ennek a Giulia Georgj-nek pedig föltétlenül azonosnak kell lennie Csulai Györggyel s így most már azt is megállapíthatjuk, hogy 1621 július közepén való hazatérése idejétől mintegy két esztendeig, vagyis udvarhelyi papságra történt kirendelése idejéig, volt a fehérvári schola akadémikus mestere.

Kemény János, a későbbi fejedelem, önéletírásában beszéli el, hogy otthoni tanulása után "a fejérvári scholában adattattam, az holott tudós, böcsületes, academicus mestereim voltanak, többek

29) Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus. Nagyenyed, 1766. 91.

30) Sp.Füz. 1862: 563.

31) RMK. III, 1291., 1298.

32) Bod Péter i.m. 73.

33) Sáfár 1621. 61.

közt egy Gelei István, ki püspökségben hala meg. ... Derekasban Csulai György mostani püspök, szállásom is egy ideig akkori püspök Keserői Jánosnál volt, azután az mesterekkel, professorokkal egy fogadott asztalom, voltam azután külön is. Ezek jól és jó erkölcsben tanítottak s neveltek. ...De az ott való lakást is és tanulást kevés ideig continuálhattam, úgy hogy tizenöt esztendőben járó koromban hadtam el az scholát."<sup>34)</sup> Tehát az 1622. évben maradván ki az iskolából, Csulai sem sok ideig taníthatta, mivel - Kemény szerint - "a fehérvári pestis miatt haza vitetvén, circiter fertály esztendeig vacáltam." E feljegyzés különben azért is megérdemli figyelmünket, mivel, nemcsak az akadémikus mestereket, hanem a professzorokat is már említi. Azt azonban, hogy ezek Opitzék, avagy Jacobus Germanusék voltak-e? megállapítani nem tudom.

Az iskola egy másik mesteréről, a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárának egyik kötetébe írott feljegyzés tudósít, mégpedig: "Dono datus a R. ac Cl. Viro Domino Michaeli P. Balai Rectore Gymnasii Albanj in Perpetuum nominis sui memoriam Georgio P. Balaio fratri suo dilecto Anno Dni MDCXXIV die 2do July."<sup>35)</sup> Erről a papfiu Balai Mihályról, a fehérvári gimnázium rektoráról ismeretes, hogy 1617-ben még Sárospatakon tanult,<sup>36)</sup> azután 1620-ban már az ungvári iskola rektora volt,<sup>37)</sup> de arra is van adat, hogy külső országokbeli bujdosásra menve, 1620 július 28-án iratkozott be a heidelbergai egyetemre,<sup>38)</sup> itt Kecskeméti C. Jánosnak 1620-ban,<sup>39)</sup> majd Simándi Bodó Mihály nevezetű tanulótársának 1621 január 13-án tartott teológiai tárgyu vitatkozását Michael B. Balai néven verssel üdvözlötte.<sup>40)</sup> Innen azután Wittenbergába vándorolt, ahol Michael Pastoris Balai Ungarus néven 1621 október 20-án vétette fel magát az egyetemi hallgatók testületébe.<sup>41)</sup> Nagyon

34) Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása. Pest, 1865. 43

35) C.19. jelzésű kötet a kolozsvári RefKoll kvtárában.

36) Zoványi Jenő Cikkei a Theologiai Lexicon részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp, 1940. 22.

37) A RMK. I. szekrény 174.sz. jelzéssel.

38) Sp.Füz. 1862, 563.

39) Zoványi cikkei 22.

40) RMK. III. 1331.

41) Asztalos Miklós: A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601-1812. Bp, 1930. 119.

valószínű, hogy az 1622. év folyamán tért vissza hazájába, mint-hogy a július 1-én Fehérvárott eltemetett fejedelemszöny temetésén egy prédikációt s egy orációt tartott latin nyelven.<sup>42)</sup> Majd az 1623 február 17-én Gyulafehérváron végrendelező Melótai Nyilas István, fejedelmi udvari pap utolsó akaratának írásba foglalásakor egyik tanu Balai Mihály a fehérvári gimnázium rektora volt. Melótai ugyanekkor reája bizta a debreceni nyomdásznál levő kéziratos könyvének kinyomtatásáról való gondoskodást. Ez a könyv azonban - tudtunkkal - mégsem jelent meg. Okát nem tudhatjuk.<sup>43)</sup> Balait tehát 1624 július 2-án is a kollégium gimnáziumi tagozatának rektoraként látjuk viszont, akit - mint előbb láttuk - már a "reverendus ac clarissimus" címzés illetett meg. Meg kell még jegeznem, hogy Balai Mihály és György, mint papfiuk, annak a Balai Péternek lehettek fiai, akiről az 1610. és az 1613. évekből mint gyalai lelkipásztorról van feljegyzés.<sup>44)</sup>

A harmadik, névszerint ismert akadémikus rektorról Balaival egyidejűleg van emlékezet. Ugyanis Melótai végrendelezésénél mint tanuk voltak jelen: Reverendus Stephanus Czengeri concionator Sardiensis, item Georgius Czulay, Michael Balay et Franciscus Petri rectores gymnasii Albensis. E végrendeleti tanuk között együttesen jelentkező Balai Mihály és Petri Ferenc Bethlen Gábor fejedlem kiválasztottjai közé tartozott. Az ő költségén bujdosnak ki Németországba és tanulásuk ideje alatt ő látta el alumnusait tiszteletes pénzbeli javadalmazással, miként Ember Pálnál olvassuk: "liberali sumptu et expensis ad Academias exoticas promovit".<sup>45)</sup>

Petri nevét először a heidelbergai akadémiára 1620 július 28-án beiratkozott hét magyar diák neve között találjuk, mint Franciscus Z. Petri nevű ifjút.<sup>46)</sup> Innen azután Balaival és Bihari P. Benedekkel együtt Wittenbergába vándorolt, ahol Petri Zobas Ferenc néven 1621 október 20-án vezették be nevét az anyakönyvbe.<sup>47)</sup> Ha-

42) Zoványi cikkei. 22.

43) Illésy János: Milótai Nyilas István végrendelete. ItK. 1892: 98-101.

44) Balai Péter c. cikkem e kötetben.

45) Lampe Fr.A.: Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania. 356.

46) Sp.Füz. 1862: 563.

47) Asztalos. 119.

zatérésre 1622-ben szánhatta reá magát. Hihetőleg Balaival együttesen ő is azok között az ifjak között lehetett, akiről a kolozsvár-városi sáfár-polgár 1622 június 29-én azt jegyezte fel, hogy "ő felsége két gyalog hadnagya és három alumnusa jöven onnan felyül", négy ökrös szekeret adott alájuk Enyed postaállomásig.<sup>48)</sup> 1623-ban tehát vele is, mint fehérvári rektorral találkozunk, 1631-ben azonban, mint Gálos Petri Ferenc, a dési egyházközség lelkipásztora és az egyházmegye esperese nevét olvassuk.<sup>49)</sup> Itt megnevezett teljes származási neve Bihar-megyei eredete mellett tanuskodik. Ugyanez a Petri Ferenc, mint dési első pap és esperes, 1634 február 7-én tartott generális synoduson egyike volt azoknak az egyházi vezető férfiaknak, akik az evangélikus és a református egyház egységesítését javalló határozatot aláírták.<sup>50)</sup>

A negyedik ismert nevű akadémikus mesterről 1625 július 11-én jegyezte fel a kolozsvári sáfár, hogy "Senczj Janos onnet fel-lwl valamelj Academiabol jeoveő, Eőtöd magaual, es Vrunk eő felge parancziolattiabol az fejjérvari mesterseghre be hozattatva[n] ", (a volt-) "Sepsj Mestert Szenczj Janost witte Szamos kezj Istwa[n] Haro[m] Lowo[n] Enyedigh."<sup>51)</sup>

Egy ötödik mesterről is van tudomásunk; róla 1626 augusztus 28-án olvassuk, hogy "Erkezek Feieriuari Mester Michael Senci, Varadra menuen, Keserik 6 Deakok, ...eő fle (parancs-)levele nallok." Másnap azután megismételve a bevezető szavakat, hozzáfűzi a sáfár; "Tokaiba Vizik kaplansagra. Vitte Brassai Istuan 4 lowo[n] Varadigh."<sup>52)</sup> Abból a körülményből következtetve, hogy Szenczi Mihály a zempléni egyházmegyébe rendeltetett káplánságra, arra gondolhatunk, hogy majdan rendes papképpen is ott maradt, hiszen az 1620. évi váradi zsinati határozat is megjelöli, hogy "a helyét változtató papot csak a senior hiteles levele mellett szabad másik tractusba, egyházba befogadni. Ez áll a rektorok- s tanulókról is."<sup>53)</sup> Tehát nem egykönnyen mehetett volna más vidékre. Miskolczi Csulyak

48) Sáfár 1623. 213.

49) Kádár József: Szolnok-Doboka vm. monográphiája. Bp, 1901-05. III. 128.

50) RMK. III., 1924.

51) Sáfár 1625. 60, 211.

52) I.h. 1626. 117.

53) Sp.Füz. 1865: 390. - Magy.Prot.Egyh.tört.Adattár. X. 50.

István zempléni esperes levelezésében 1629 július 2.-án megemlékezik egy Szenci Mihály nevezetű tokaji kollégáról. Éppen ezért hihető, hogy azonos személy azzal a Szenci Mihály bodrogkísfaludi pappal, akinek nevére 1635, 1638 és 1640. évben találunk adatot s aki az utóbbi esztendőben ugyanitt meg is halt.<sup>54)</sup>

Bán Imre nagyon értékes munkájában idézi a "Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt" című forrásgyűjteményből Schuller Nekesch Daniel naplójának egyik részletét: 1627 "bin ich auf mein Begehren nach Weissenburg in scholam Serenissimi Principis Gabrielis Bethlen überschicket von meinen Eltern und allda flosculos minervae colligerit under den praeceptoribus, damalen primarius rector Stephanus Galgóczi, secundarius Petrus Maray, tertius Michael Asconius, quartus Michael Bary /?/ und auch allda das elende Schulleben in mancherlei Sturmwinden der Mihseligkeit, in Not, viel Mangel, Durst, Hitze, Frost und vor das Bett das Stroe, alles mit traurigem Gemüt erdulden müssen. Valedicieren davon den 24 Januarii des 1628. Jahrs in publico maiori consistorio Albae Juliensis."<sup>55)</sup>

E napló érdekes, bár nem éppen épületes bejegyzése négy rektort nevez meg, akik nagyon valószínűleg a gimnáziumi tagozatnak voltak tanárai. Erre vall az a körülmény is, hogy Schuller a nyomoruságos iskolai életről panaszkodva, a részletezett keserűségekben olyan jelenségekre ismerhetünk, amelyek csak az osztályokban járó tanulókat érintették, mert mihelyt a subscriptio után a felső évfolyamokba léptek át, magántanítványokhoz, valamint alumniumhoz is jutva, sokkal könnyebb lett az életük. Az egykori fel fogás, amely az élet viharaihoz való hozzáedzést nemcsak nálunk, hanem más országokban is vallotta, az iskola részéről nem nyújtott más előnyt, mint az ingyen tanulást és lakást, a fiakról való gondoskodást pedig egészen a hozzátartozókra, vagy a gyermekek életrevalóságára bízta. Mindezeket tekintetbe véve, a "primarius rector" képpen megnevezett Galgóczi Istvánt a "classis rhetoricae" praeceptorának tartjuk.

---

54) I.h. 1860: 446, 555, 556.

55) Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp, 1958. 57-58. - A debreceni "szegénydiák állapotát"-ra vonatkozólag lásd Nagy Sándor: A debreceni ref. koll. Hajduhadház, 1933. 43.-46.

Galgóczi személyazonosságát keresve, legelőször is megállapodhatunk a kolozsvári sáfárpolgárnak azon adatánál, amelyet számadáskönyvébe 1623 február 8-án találunk bevezetve: "Feiervarrol érkezve[n] Tizenket deak Vrunck eo felsege Alumnusi, Nemet országba[n] akarva[n] eo Felsege fel kuldeni eoket" (a városi főbíró rendelkezésére adtak nekik 16 font must, kenyeret és egy veder bort). A szekerezés rovatában pedig így találjuk: "Erkezve[n] Feiervarrol Tizenket Deak Vrunck eo felsege Alumnusi, mellieket Bíró Vra[m] vitetet ket Szekerrel Varadigh."<sup>56)</sup> Nagyon valószínűleg köztük volt Galgóczi is, minthogy a külső országokba tartó diákok első állomáshelye az Odera melletti Frankfurt egyeteme lévén, a beiratkozó Galgóczi nevét 1623 első félévében itt csakugyan meg is találjuk, mint "Stephanus M. Galgóczi Ungar(us)."<sup>57)</sup> Két esztendő múlva, vagyis 1625 április 10-én a hollandiai Franekerában véteti fel magát az akadémiai hallgatók közé ("Stephanus Galgoczi Ungarus Theol(ogiae) Stud(iosus)").<sup>58)</sup> Bethlen Gábornak 1626 januárban történt házasságára Frankfurtban egy Gamelia<sup>59)</sup> című versgyűjtemény jelent meg, amely a címrát szerint "conciinnata Ab Alumnis ejusdem Serenissimi Gabrielis humilimis." A versszerző nyolc diák között ott találjuk Galgóczi M. István nevét is.<sup>60)</sup> Közel négy esztendőig tartott idegen országokbeli tanulása után megint csak a kolozsvári sáfár számadáskönyvében akadtunk rája: 1626 október 13-án "Jouegei Stephanus Galgoczi nevu Vrunck Alumnusa 4 magával, "Enyed irányában, tehát Fehérvárra mennek. Egy másik bejegyzés pedig azt mondja meg, hogy az alumnusok ketten voltak, mignem a másik két társ hazai diák,<sup>61)</sup> akik hihetőleg a váradi iskolából mentek át a fehérváriba. Galgóczit ezek után már ennek az évnek a végével az iskolához rendelhették tanáruul.

Szinnyei ujkori forrása saját galgóczi Galgóczi István nevezet.

56) Sáfár 1623. 23. és 123.

57) ProtSzele. 1889: 178.

58) Hellebrant Árpád: A franekeri egyetemen tanult magyarok. TT. 1886. 599.

59) A technikai nehézségekre való tekintettel a görög betűket latinra irtam át.

60) RMK. III. 1399.

61) Sáfár 1626. 125. 168.

alatt hihetõleg két azonos nevű személyt kavar össze, amit csak az eredeti kutatók felkutatása után lehetne tisztázni. Szerinte ugyan- is - mint tanuló 1618-ban subscribált Sárospatakon, azután 1623-ban Sátoraljaujhelyen schola-rector, majd debreceni lakos; a török- kök ellen harcol, érdemeiért 1651 december 9-én nemeslevelet nyer. 1663-71-ben debreceni esküdt bíró. Meghalt 1675-ben ugyancsak Deb- recenben. Művei közül megemlít egy latin nyelven írott verset, a- melyet 1622-ben Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony temetésére szerzett (Megjelent az "Exequiarum Ceremonialium"....-ban 1624-ben Gy.-fehérvárott), azután Barcsay Sándor számára 1622 november 12- én lemásolta Bethlen Gábor szakácsának szakácskönyvét; ez kézirat- ban maradt.<sup>62)</sup>

A "secundarius rector"-ként megnevezett Maray Péter nevét a hollandiai Leyda akadémiajának hallgatói között találjuk meg. Az anyakönyvi bejegyzés életkorát is elárulja: 1625 május 17-én Pet- rus Marai Hung(arus; annorum) 26 T(heologiae studiosus).<sup>63)</sup> Talán ő lehetett a Galgóczi-val hazaérkezett társ. Fehérvárott a "Classis Poeticae"-nek lehetett praeceptor.

A harmadik rektor Ascanius Mihály, akire a "Classis Syntac- ticae" osztály oktatása bizathatott. Nevét a kolozsvári reformá- tus kollégium nagykönyvtárában őrzött Zvingerus Teodor: "Methodus Rvstica Catonis Atq. Varronis" /Basel, é.n./ című könyv őrzi, mint "Mich. Ascanjj"-t, vagyis a kötet tulajdonosát. E kötet késõbben Apáczai tulajdonába jutott.<sup>64)</sup> Errõl az Ascanius másképpen Hasko- nius (Pannonius) Mihályról ismeretes, hogy Besztercebányán szüle- tett nemes szülõktõl. Tanulását szülõvárosában kezdette, azután Prágában folytatta, ahol bölcsészeti doktorságot szerzett (érte- kezése 1620 március 5-én kelt.) Hazajöve, Zsolnán tanított az 1629. évtõl kezdõdõleg, innen azonban elúzetvén, újra külsõ országokba bujdosott. 1637-ben Tübingában az orvostudományok doktorává avat- ták (vitatkozása ugyanekkor jelent meg). Innen hazatérve, öregbik Rákóczi György udvari orvosa lesz, majd Trencsénbe s onnan Szakol-

62) Szinnyei III, 963.

63) Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde. N.F. XVI, 206.

64) Harepei J.: Apáczai Cs. János könyvtárának töredéke. MKszle. 1959: 79-85.

cára költözött. Ő fordítgatta le Rákóczinak Drabicius jóslásait.<sup>65)</sup> Fehérvári rektoroskodása tehát a Zsolnán töltött évek elé iktatható.

A negyedik rektornak nagyon helyesen megkérdőjelezett nevéről "Bary Mihályt" mondja az adatot megismétlő Bán Imre, de ez a tanár, aki a "Classis Etymologicae"-nek lehetett praeceptor, semmiképpen sem más személy, mint Barsi Mihály bibliothecarius, akinek az udvartartás fizetési jegyzéke szerint évenkénti 100 forint volt a szegődsége.<sup>66)</sup> Barsinak könyvtárosi állása is amellet bizonyít, hogy a már többször említett fizetési jegyzék az 1628. évnél későbbi keletű. Erről a Barsi Mihályról még azt is tudjuk, hogy a fejedelmi könyvtárosság mellett I. Rákóczi György idejében a fehérvári káptalan requisitorságát is viselte, sőt a táblai ülnökséget is elnyerte. Meghalt 1647-ben 53 esztendőskorában. Holtteste a fehérvári nagytemplomban helyeztetett örök nyugalomra. Latin nyelven írott sirversét Bod Péter őrizte meg, tudtunkra adván, hogy az elhunyt Barsban a Garam vize mellett született s tudását Németországban öregbitette.<sup>67)</sup>

A rektorok meglehetősen hiányos jegyzékét egy nevezetes névvel zárjuk. A fizetési jegyzék szerint "Fő scolamesternek Kereszturi Pálnak" frt 150 volt az évi szegődsége.<sup>68)</sup> Természetes, hogy ehhez természetbeli járandóságoknak (bor, buza, tűzifa stb.) is kellett járulniuk. Igaz, hogy a forrásul használt jegyzék már a Bethlen Gábor halála utáni állapotról ad számot, minthogy azonban Kereszturi a leydai akadémiában először 1624 augusztus 3-án, másodszor pedig Angliából történt visszatérése után<sup>69)</sup> 1627 június 29-én iratkozott be,<sup>70)</sup> s ezért hihetőleg 1628-ban, vagy 1629-ben térvén haza, Keserői Dajka János püspök valamelyik eltávozott ta-

---

65) Wespzpremi, Stephanus: Svccincta Medicorvm Hvngariae et Transilvaniae Biographia. Centvria Altera. Pars Posterior. Vindobonae, 1781. 153-58. - Szinnyei J.: Magyar Írók. I. 276, IV. 492.

66) TT 1880: 140. és Radvánszky Béla: Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp., 1888. 230-31.

67) Bod Péter: Hvngarvs Tymbavles continvats. Nagyenyed, 1764. 80.

68) Radvánszky. 230-31.

69) Sp. Fü. 1857: 167.

70) Archiv. N.F. XVI. 206.

nártárs helyét tölthette be vele. Kereszturi működésének nevezetesebb szakasza azonban már Rákóczi uralkodásának és iskolafejlesztésének korszakára esik.

A Bethlen Gábortól megszervezett academicum collegium kezdeti szakasza soványka emlékeinek felsorolása után, az általános kép megismerése céljából szükséges egy rövid pillanatra megállanunk.

Ismételjük meg azt a helyzetképet, hogy Bethlen Gábor trónra jutásakor Erdélyben igazában csak alsó és középfoku ref. iskolák voltak, amelyekben tanítottak ugyan latinul is, de magasabb kiképzést, igazi tudományos műveltséget nem nyújtottak.<sup>71)</sup> Valóban, nem számítva a szász városok s a kolozsvári unitáriusok scholáját, az erdélyi reformátusok tanintézetei ekkortájt nem nagyon lépték túl a középfoku iskolák kereteit, amelyekben idehaza tanult ifjak oktatottak, mert hiszen nagyon kevés diáknak volt módjában, hogy külső országokbeli akadémiákon tovább képezhesse magát. A fejedelmi székbe választott Bethlen Gábor azonban egészen korai gondjai közé sorozta országa közműveltségének emelését, mivel világosan látta, hogy az erdélyi feladat csak a magyarság műveltségfokának emelésével oldható meg.<sup>72)</sup> Éppen ezért - miként az egykorú Melotai Nyilas István tiszántúli püspök, majd Bethlen Gábor udvari főpapja írja - "Fölséged az, a ki (sok jeles ifjút külső országokbeli akadémiákon) panasztalan költségével taníttata és az Országban Istenessen letelepíte, annyéra, hogy majd alig vagyon Erdélynek oly szurdékja, mellyet Fölséged tudós emberekkel meg nem rakott volna."<sup>73)</sup> Ezek a sorok pedig Bathlen trónra lépése után alig nyolc év múlva irattak és máris nagyszerű eredménnyel állunk szemben! Tudjuk ugyanis, hogy a külföldi akadémiákról hazatért diákokat, mielőtt a püspök papi állásba bocsátotta volna, előbb három esztendőre iskolamesterségre rendelte. A tudományosan képzett tanárok tehát tanítványaiknak is többet adhattak át, mint az itthon tanult kollaborátorok. A fejedelem példáját azután a főurak is követték s így már az 1617. évben - Szenczi Molnár Albert tudósítása sze-

71) Makkai Ernő: Bethlen Gábor országalkotó politikája. EM. 1914. 165-166.

72) I.h.

73) Melotai Nyilas István: Speculum Trinitatis. Debrecen, 1622. 3/B. és 4/A.

rint - Heidelbergben egyszerre 25, Marburgban pedig 12 magyar ifju öregbítette tudását.<sup>74)</sup> Ezek tehát részben a fejedelem, részben pedig egyes patrónusok alumnusai voltak. E képet látva, nem csodálkozhatunk, ha uralkodásának kilencedik esztendejében Bethlen Gábor már arra mert gondolni, hogy megröviditse azt az utat, amely a jelesebb diákokat a tudás megszerzéséhez hozzávezeti.

A fehérvári academicum collegium a németországi származásu tanárok irányítása mellett nagyjában a nyugati protestáns iskolák tan- és nevelésmenetét követve, a gimnáziumi fokon a humaniora, az akadémiai fokon pedig a filozófia, a klasszikus és a keleti nyelvek, legfőképpen pedig a teológia volt a tanulmányok tárgya. Addig is azonban, amíg a professzorok alkalmazásával ez az iskola academicum collegiummá nőtt volna, a külső országokbeli akadémiákon taníttatott mesterekkel már főiskolává egészítettetett ki. Ennek bizonyosságát találjuk az 1610-es évekből reánk maradt néhány akadémikus mester, vagy rektor nevében, mint például Viski Bene Márton, a későbbi feketeardai pap, ugocsai esperes, Geleji Katona István, a későbbi püspök, Csepei Ferenc, az ezutáni kolozsvári pap, Szilvási K. Márton bánffihunyadi, majd szilágycsehi pap és esperes, Váczi Sutoris (Varga) Péter dési lelkipásztor,<sup>75)</sup> mindannyija kiváló képzettségű ifju.

Az eddig megjelölt néhány sarokpontot további biztos adatokkal egyelőre nincsen lehetőségünk kitölteni, az academicum collegium első évtizedének végefelé azonban egyszerre mégis csak szilárd talajhoz érünk el.

Ugy látszik, hogy Bethlennek a professzorokkal való eddigi kísérletezései nem váltak be: egyik sem akart itt meghonosodni s ilyenképpen az 1629. évre már egyetlen külső országokbeli tanár sem maradt Fehérváron. A fejedelem azonban mégsem adta fel elhátározását, 1629 januárjában arról értesítette Alvinczi Péter kassai magyar papot, hogy Bojti Gáspárt Németországba küldi tudóstanárokért. A császártól hiába kért biztosító levelet, ezért tehát anélkül ment ki. De utja így is valóban eredményes volt, ugyanis ha "amaz méltán Európában legnevezetesebb theológus doctor Alste-

---

74) Szenczi Molnár Albert: *Secularis Concio Evangelica*. Oppenheim, 1618. 8o.

75) Herepei J.: Szilvási K. Márton.

dius" és társai bejönnének "nem lenne utolsóbb a fehérvári schola némely németországbeli scholánál."<sup>76)</sup>

Bethlennek Alstediusékhöz intézett meghívólevele 1629 február 22.-én kelt Fogarason. Eszerint ...*"Reversus ad nos fidelis... noster Caspar Boiti, quem causa ipsarum accersendarum superioribus mensibus dimissum voluerimus. ... Nos benigne operam daturi erimus, ut certum hominem nostrum circa finem Maji Posonium usque eisdem obviam mittamus, cui cura conducendorum corruum deducendarumque Earum commissa, usque ad duodecimum Junii eas ibidem ut operiatur in mandatis dabimus."*<sup>77)</sup>

Ugy látszik, hogy Bojti közben hazatért, hogy az elért eredményről személyesen számolhasson be s netalán hogy Alstediusék kívánságait a fejedelem elé terjessze. Most azután ismét csak a kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyveihez, mint az eddigé is ismert adatokon kívül még néhány újabbat is tartalmazó forráshoz fordulunk. Ebben - az Alstedhez intézett levélnek megfelelően- 1629 május 23.-án azt találtam feljegyezve, hogy *"Erkezek Boiti Gaspar Fejervarrol, Vrunck eo Felsege Beczibe expedialta Tudos emberekert, Deakokert."*<sup>78)</sup>

A külső országokbeli tanulása idején Németországot bejárt Bojti Veres Gáspár, Bethlen udvari historikusa, mostani küldetésének sem az lehetett a célja, hogy Bécsből hozzon tudós férfiakat s kíséretüket képező tanítványokat, hanem csak utiránya vezethetett a levélben megjelölt Pozsony helyett Bécsig. Megtörténhetik különben az is, hogy a kitűzött határidőre a professzorok mégsem jelentkeztek, s ezért - föltétlenül a fejedelem tudtával- innen is tovább menve, hihetőleg a Dunamentén Passaun, Regensburgon, Ulmon keresztül a Rajna felsőfolyására kelt át, onnan azután felfelé haladva, a nassau hercegségnek Herborn nevű picinyke városába igyekezett, hiszen ennek főiskolájában tanított volt az európai tudományos körökszerte jól ismert nevű, kiváló Alstedius János Henrik, mint a filozófia tanára. Feltételezhető, hogy e jeles tudósra a Kassán megtelepedett Szenczi Molnár Albert hívta fel Beth-

---

76) Imre Sándor. 106.

77) Kvacsala János: Az angol-magyar érintkezések történetéhez. Sz. 1892: 713.

78) Sáfár 1629. 473.

len figyelmét. Amint előbb láttuk, Bojtinak csakugyan sikerült is Alsteddel, valamint két más professzorral is megegyeznie, sőt a magyar Bornemiszával és doktor Csikliussal is tárgyalást folytatott.<sup>79)</sup> Az utóbbi különben már egyszer alighanem tanárkodott is itt e kollégiumban.

Amíg Bojti odakünn a fehérvári akadémiához megnyerendő professzorok meghívása ügyében utazgatott, az alatt Bethlen Gábor gyógyíthatatlan betegsége egyre súlyosbodva, csaknem minden szalmaszálla kapaszkodva, küzdött az életért. Sziléziába küld doktorért, majd a velencei orvos gyógyítgatja, közben mindegyre hivatja Kassáról Scultetus doktort, Kolozsvárról Csanádi Pál unitárius kollégiumi igazgatót, azután Rebir Dávidot a zsidó doktort, sőt még kuruzslókkal is kísérletezik (Vrvs Zékelj Vén Ember Imre doktor), a Várad melletti hévizi bányát, a hunyadmegyei algyógyi, az udvarhelyszéki száldobosi s a dobokamegyei sombori ferédőt keresi fel gyógyulásért.<sup>80)</sup> E rettenetes lelki küzdelem ellenére mégis gondja van kedvenc alkotásaira is. Különös örömmel reméli, hogy a leendő kiváló tudósok révén megvalósul végre az akadémiának megteremtése. Ezért igyekszik minden előkészületet minél előbb megtenni.

Mindenek előtt a közmívelődéshez vezető utnak kívánatosabbá tételére "ad singularem itaque et fide dignam nonnullorum fidelium consiliarium nostrorum relationem ac intercessionem" Erdély és a hozzá kapcsolt részek lelkipásztorainak mindkét ági összes leszármazottait - miként már említettem - 1629 július 13. napján Gyulafehérvárott kiállított oklevelével a kétségtelen nemesek sorába emelve, részükre közös cimert adományoz. Indokolásul felhozza, hogy "dignum sane iustitiaeque et aequitatis omnino consentaneum fore iudicavimus, ut eos etiam qui rebus divinis vacarent, ac ad salutem et vitam aeternam consequendam facem veluti praeferrant hominibus, omni honore ac praemio cumularemus."<sup>81)</sup> Majd az

---

79) Kerekes György: Bethlen Gábor fejedelem Kassán. 146. és Kvascsala János: Bisterfeld J. H. élete. Sz. 1891: 454, 456-57.

80) Kemény J. Önéletirása. Pest, 1865. 136, 139. és Sáfár, 1629.

81) Zsinka Ferenc: Bethlen Gábor címeres levele papok részére. Nagyenyedi Album. Nagyenyed, 1926. 101-110.- Rugonfalvi Kiss István: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa. Theologiai Szemle. 1936: 295-97.

akadémiai könyvnyomda további felszereléséről gondoskodik: szeptember 28-án hoztak Vrunck számára az Tipographiahoz való szerszámokat.<sup>82)</sup>

Emellett bizonyosan nehezen várja a meghívott professzorok érkezését. Végtére azután 1629 augusztus 26-án már azt jegyezhet fel a kolozsvári sáfár: "Erkezik Kapornyai Peter Vitebergus egi Predikator is Velle Eottöd magával, Budaról, megyen Vrunckhoz Salus Conductussa" (lévén:) másnap pedig "Ratz Peter Viszi negi Louán Kapornyaj Peter Vramat és az Nemetet, az Velle való Deakokkal együtt, Enyedigh."<sup>83)</sup>

Erről a most érkezett fiatalemberről megállapítható, hogy teljes nevén Kapornai Tornatoris (Esztergályos) Péter 26 esztendőös teológus ifjuval azonos, akit Bethlen továbbtanulás céljából, mint alumnusát küldötte volt ki külső országokba; ott azután 1625 április 10-én iratkozott be a hollandiai Franekera akadémijára, 1626 június 21-én pedig Leyda egyetemére. Az utóbbi helyen még 1628 február 19-én is ott találjuk,<sup>84)</sup> ezért tehát nagyon hihető, hogy 1629. évi Budán s illetéknéppen a Bojtitól megtett utvonalon keresztül történt érkezése külső országokbeli tanulásából való megtérése vala, amit különben az is bizonyít, hogy a Vitebergus jelző csupán csak a nyugati protestáns akadémiákkal összefüggésben levő fogalmat jelöli, minthogy a reformáció kezdete óta egészen a XVI. század végéig csak Wittenbergben és Heidelbergben állapodott meg minden olyan magyarországi és erdélyi protestáns diák, aki továbbtanulás céljából idegen országokba bujdosott. Ez a jelző maradt ezután továbbra is használatban még akkor is, amikor a kálvinista diákok már régóta Németországnak más egyetemeit s Hollandiát, meg Angolországot látogatták. Nos, a Kapornaival jött német prédikátornak a fehérvári akadémia valamelyik professzorával kell azonosnak lennie. A magyar diák ugyanis hazulról utasítást kaphatott, hogy hazafelé térő útjában keresse fel a bejövő professzorokat s az utra készen levőhöz és kíséretét képező három diákhoz utmutató utitársul csatlakozzék. A most érkezőben talán éppen Al-

82) Sáfár 1929. 487.

83) I.h. 1929. 250. 294.

84) TT 1886: 599. - Archiv N.F. XVI., 206. - RMK. III. 1375. 1377. 1379. 1399. 1424.

sted főprofesszor személyét kell látnunk, akinek megérkezése valóban nagy örömet jelenthetett az elmulás felé menthetetlenül közeledő Bethlen Gábornak. Az ujon jött tudós férfiú már augusztus 28-29-én jelentkezhett nála. A fejedelem ekkor kifejtve akaratát, tudtára adhatta azt is, hogy a tőle alapított kollégiumot gazdaggá és szilárd alapokra fektetett intézménnyé óhajtja tenni, hogy hatóereje a hazai közoktatás ügyét elmaradott helyzetéből nyugateurópai színvonalon állóvá emelje. Ezért ki is adta a rendeletet Kovácsóczi alkancellárnak az adománylevél kiállítására. Ez azután elkészülvén, a fejedelem 1629 szeptember 2.-án Gyulafehérváron aláírta s azután a kancellár ellenjegyezte. Ennek tárgyát képezte, hogy... "Eidem igitur collegio albensi a nobis fundato totale et integrum Oppidum nostrum Enyed unacum omnibus censuum, taxarum, decimarum, aliarumque, rerum quovis nominis vocabulo vocitatarum proventibus item totales et integras possessiones Miriszlo, Felenyed, Murcina, et Hidas, nec non portiones possessionarias in possessionibus Besenyő et Heningfalva omnia in comitatu Albensi Transylvaniae existentes et sitas simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis..memorato Collegio Albensi nomine legati dedimus, donavimus, contulimus.<sup>85)</sup> ...Ezzel az adományával alapított iskoláját valóban gazdaggá tette s annak minden szükségletére századokra kiható erővel elégséges alapot teremtett. De az adománylevél fogalmazásában Bethlen - mintha sejtetné halálra való készülődését s mintha sorain keresztül éreznők azt a helyzetet is, hogy igyekszik hazája és egyháza lételének megszilárdítására irányuló kulturális elgondolásait megvalósítani, mert nem látja az utódot, aki az ő szellemi hagyatékát tovább építse.

Augusztus 31-én megiratja végrendeletét is. Ebben azután huszezer forintot, a debreceni adó évnegyedenkénti részletét, egy drágakövekkel ékes, értékes nyakéket, továbbá a Hegyalján is hét szállót hagyományoz a fehérvári akadémia fejlesztésére,<sup>86)</sup> ezzel is bizonyosságot téve, hogy életének egyik legfőbb céljául tartá, hogy a magyarság államalkotó képességét és feladatát a művelődés eszközeivel is biztosítsa.

Három hónappal az első professzor megérkezése után, november

---

85) PrK. 1887: 24-25.

86) Kemény J. Önéletírása. Pest, 1865. 140. 261.

17-én újra csak nekünk jegyzett a kolozsvári sáfárpolgár, tudtunkra adván, hogy "Erkez[nek] Varad felől valami Professzorok, Vrunkeo Felsege vitette Feiervarra."<sup>87)</sup> A Fehérvárra való utbaindítás rendeletét bizonyosan még Bethlen Gábor adatta ki, de mire a professzorok 19-én, vagy 20-án oda érkeztek volna, a fejedelem már 4-5 nap óta halott volt. Ezzel most már megkaptuk a feleletet arra a kérdésre, hogy vajjon élt-e még a fejedelem, amikor a professzorok Erdélybe megérkeztek?

Radvánszky Béla a fejedelem gyulafehérvári udvartartásának egyik fizetési lajstromát közölte; belőle a következő kiadási tételeket szemeltük ki:

|                                                |                           |
|------------------------------------------------|---------------------------|
| Egyik professzornak . . . . .                  | tall. nro. 350 - frt. 630 |
| Főprofesszornak . . . . .                      | tall. nro. 500 - frt. 900 |
| Harmadiknak . . . . .                          | tall. nro. 350 - frt. 630 |
| Egyik scola mesternek . . . . .                | frt. 100                  |
| Fő scola mesternek Kereszturi Pálnak . . . . . | frt. 150                  |
| Harmadik scolamesternek . . . . .              | frt. 100                  |
| Negyediknek . . . . .                          | frt. 100                  |
| Ő felsége negyven alumnusinak . . . . .        | frt. 800                  |
| Barsi Mihály bibliothecariusnak . . . . .      | frt. 100 <sup>88)</sup>   |

E jegyzéket Radvánszky Bethlen udvartartásának 1628 körüli idejéből származtatja, előbb azonban - úgy hiszem - sikerült megállapítanom, hogy ez csakis Brandenburgi Katalin fejedelemsége idejében keletkezhetett. E jegyzék összeállítása után közel harminc év múlva írta Apáczai "A magyar nemzetben immár el végtére egy Académia felállításának módja és formája" címzésű tervezetét. Ebben azután felsorolja, hogy a múltban a fehérvári kollégium professzorain kívül a négy akadémikus mester s a negyven alumnus is bőséges készpénzbeli és természetbeni járandóságot élvezett.<sup>89)</sup> Ilyen formában tehát, ha az említett fizetési jegyzék csakugyan a Brandenburgi Katalin uralkodása alatti helyzetet tünteti fel, a fizetések nagysága minden esetre azt a mennyiséget mutatja, mint

87) Sáfár 1629. 493.

88) Radvánszky. 229-31.

89) Szabó Károly: Apáczai Cséri János Barcsai Ákos fejedelemhez benyújtott terve. Pest, 1872. 10.

amilyenre az egyes professzorokat maga Bethlen Gábor szerződtette s a többi salláristának járandóságát is megállapította. Ennélfogva ezt is bátran sorozhatjuk Bethlen gondoskodásához, vagyis a kollégium első tíz évének történetéhez.

Alig érkezett meg Alsted főprofesszor és utána Piscator, meg Bisterfeld professzorok, nemsokára a fejedelem temetésére való előkészületek között számukra is feladat jutott. Reájuk, mint akik az iskolát képviselték, reájuk hárult a reneszánsz humanizmus hagyományait őrző klasszicizáló tartalmu és formájú gyászversek megírása. A temetés 1630 január 25-én ment végbe. Erre az alkalomra azután nemcsak a többleveles formában nyomtatásban megmaradt, hanem bizonyosan a kárta-alakban is kinyomtatott Epicedia is elkészült. Az egyetlen példányban előkerült többleveles nyomtatvány Alstednek egy zsidó, egy görög és három latin nyelvű, Piscatornak két latin nyelvű és Bisterfeldnek egy latinul írott versét tartalmazza.<sup>90)</sup> Közöttük Alstednek is, Piscatornak is van egy-egy Epitaphium-a (sirfelirata); ezek közül tartalmilag a Piscatoré a komolyabb, értékesebb és formailag is megfelelőbb s ezért hihető, hogy az övé került azután a siremlék feliratául. Lehet, hogy magán a temetésen is jutott nekik szerep: Alsted bizonyosan a templomban tarthatott latin nyelvű gyászbeszédet.

A most érkezett professzorok az országos gyász közepette is haladéktalanul átvehették tisztségüket és hozzá is fogtak legelső feladatuk megvalósításához, erre ugyanis az eddigelé csak jövő és csakhamar távozó tanároknak nem volt érkezésük, de talán kedvük sem volt. Alstedék tehát rövidesen megalkották iskolaszervezési tervüket. E terv azután - amely valószínűleg a főprofesszor munkája - 1630 február 10-én Fehérváron kelteztetett és nyújtatott át Brandenburgi Katalin fejedelemasszonynak. E munkálatban a Német- és Francia-, valamint más nyugati országokban virágzó iskolák szervezetét választották mintaképül.<sup>91)</sup>

---

90) Kristóf György: Zsidó, görög és latin gyászversek Bethlen Gábor temetésére. EM. 1931: 90-97. és RMK. II. 460.

91) Koncz József: A fehérvári főiskola történetéhez. TT 1884: 199-200. - U.ő.: A marosvásárhelyi evang.refor.kollégium története. Marosvásárhely, 1898. 544. - Váró Ferenc: Bethlen Gábor kollégiuma. Nagyenyed, 1903. 110.

A tervezet elkészülése után nemsokára kidolgozták az iskola törvényeit is.<sup>92)</sup> Mind a két munkát szerencsésen megmaradt Fehérvár 1658. évi és Enyed 1849-beli pusztulása után is s ezzel az academicum collegium további életére már nagyobb világosság gyuladt fel, mint amilyen az első évtizedből a századok ködén keresztül pislákol felénk. Szerencsésen reánk maradt egy 1630-ban Gyulafehérváron nyomtatott vitatkozás is, amely szerint ugyanennek az évnek április 20 és 22-én "In illustri Schola Bethleniana, quae adest Albae Juliae", Alstedius professzor az alaptételt "De Deo" állítván fel, erre Uzoni Boldizsár, a kollégium seniora válaszolt. E nyomtatvány előszavát maga Alsted 1630 március 28-án írta s benne megörökítette, hogy Bethlen halhatatlan érdemei között nem utolsó helyen áll a szeminárium alapítása, amelyet a fejedelem Németország leghíresebb intézményeivel óhajtott egyenlővé tenni. Ők munkájukat itt január 7-én kezdték el s miután neki és tanártársainak feladatuk, hogy a fejedelem akaratának eleget tegyenek, szentül igéri, hogy minden erejükkel azon lesznek, hogy a bölcsészeti és hittani tanfolyam három év alatt kallóképpen elvégeztessék; ennek elősegítésére azután minden héten két nyilvános vitatkozást s egy oratiót fognak tartatni, a most kiadott disputációval kezdván meg a sort. A következő nyomtatvány azután egy bölcsészeti tárgyú vitatkozás volt, amelyet Bisterfeld professzor tartatott 1630 május 8 és 15-én. A felelők Keserői (Dajka) István és (Erdő-) Bényei János valának.<sup>93)</sup> Minthogy tehát Alstedék végleges munkábaállásával az intézet tuljuttott a megalakulás legnehezebb küzdelmein, ezért a további évtizedek adattárának összeállítása, valamint Bethlen nagyszabású alkotásának értékelése más lapra tartozik, amelyen Bethlen neve mellé az I. Rákóczi György is méltán felsorakozhatik.

Az itt érintett fejlődési lehetőségek mellett Alsted és Bisterfeld enciklopédikus tanítási képlete és az utóbbinak a szabadabb szellemi irányzatokkal való rokonszenvezése munkálta meg a talajt,

92) Szabó Károly: A Bethlen Gábor által alapított gyula-fehérvári főiskola törvényei. EprK 1872: 30. - U.ő.: A gyulafehérvári Bethlen-féle főtanoda szervezeti szabályzata. TT 1879: 805. - Konc. 555. - Váró. 116-17.

93) RMK. II. 458. és 459.

amelyből kikelt azoknak az ifjakkak legnagyobb része, akiknek lelkében a külső országokban magukba szívott puritánus eszmék magja megfogant. De azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy különösen a diplomáciai szolgálatokat is teljesített Bisterfeldet gyakori külső országokbeli küldetése társainál anélkül is világlátottabbá s haladóbb szelleművé formálván, mindennek tanításában is ki kellett ütköznie. Mellettük azután nem mellőzhető el a jeles Kereszturi Pál főscholamester személyének a felsorakoztatása sem, mint aki már az 1620-as évek derekán hosszabb időt töltvén Angliában, megismerkedett az ottani szellemi áramlatokkal s ha talán nem is cselekvőlegesen de jóindulatu megértéssel, bizonyosan nem minden eredmény nélkül támogatta annak hazai terjedését.

Toldalék a rektorok sorában 1627-ben működött ASCONIUS MIHÁLY tanárkodásához.

A sárospataki nagykönyvtár őrzi Tályai Putnoki János debreceni, majd váradi lelkipásztor emlékkönyvét,<sup>94)</sup> amelyben tanáraitól, tanulótársaitól, ismerőseitől, tanítványaitól 1618-1622-ben írott emléksorokat találunk; közöttük minden időjelzés nélkül, bárha az 1618 május 27-1 bejegyzések között olvassuk: "Michael Asconi, nuper Albae Juliae Physicae/?/ et Orat. Prof. in transitu apposit." <sup>95)</sup> Egészen bizonyos, hogy ezek a sorok nem azonosak a heidelbergi bejegyzések idejével, hanem a két külsőországbeli professzor emléksorai között egy üres lapot találván, arra írta reá köszöntését. Ennélfogva ez az üdvözlés Putnokinak 1619-1625. esztendőbeli debreceni paposkodása idejében történhetett s ezért feltételezhető, hogy Asconius a fehérvári iskolában két ízben is tanárkodott.

94) Könyvtári jelzése: L. 629.

95) 4/B. levelen.